

19. Évkönyv, 1956. 298-299. p.
20. Könyv és Könyvtár, 1. 1958. 3. p.
21. A tudományos munkaterv korábban az egyéni témák összegezését jelentette. Az 1971-75-ös tervperiódus összkönyvtári, távlati tematikát is előírányoz a következők szerint:
1. Munkaközösségi (távlati és permanens) témák
 - 1.1 Ismeretszociológiai témák
 - 1.11 A marxizmus klasszikusainak ismeretszociológiai tanításai (Anyaggyűjtés "A marxizmus tudásszociológiája" c., műfajilag még határozatlan összeállításhoz)
 - 1.2 Olvasói szokásvizsgálat (Egyetemi hallgatók körében. Parasztság körében.)
 - 1.3 A nyelv és a közlés a marxizmus-leninizmus klasszikusainál (különös tekintettel az emberlét, a munka és a társadalom relációira)
 - 1.4 A paleoantropológia adalékai az ismeretközlés problematikájához
 2. Témák a könyv- és irodalmi kultúra köréből
 - 2.1 Debreceni könyvtárak története
 - 2.2 A debreceni nyomdászat története
 - 2.3 A debreceni periodikus sajtó története
 - 2.4 Bibliográfiák Debrecen könyv- és irodalmi kulturája köréből (Közölve az 1973-as munkaterv alapján.)
22. Beleértve a Könyv és Könyvtárt.

Kísérlet a helyismeret fogalmának meghatározására

BÉNYEI Miklós

A szerkesztőség örömmel üdvözölte Bényei Miklós közérdeklődésre számot tartó témát feldolgozó cikkét. A téma sokrétűsége további kiegészítések, esetleg módosítások közlését teszi lehetővé.

Kivánatos lenne pl. a helyismereti gyűjtemények és a könyvtárakban folyó kutatómunka kapcsolatának elemzése, továbbá a közművelődési könyvtárakon kívül kialakított helyismereti gyűjtemények (pl. egyetemtörténeti gyűjtemények) vizsgálata. A témával foglalkozó további cikkeknek a szerkesztőség örömmel ad helyt.

Bár könyvtárainkban a helyismereti munka viszonylag hosszú - legalább negyedszázados - multra tekint vissza, s a "helyismeret", "helyismereti" kifejezésekkel mind a szakirodalomban, mind a hétköznapi szóhasználatban sűrűn találkozunk, a fogalom értelmezése mindmáig ellentmondásos, pontos tartalma tisztázatlan. Ennek egyik okát abban kereshetjük, hogy a gyakorlati feladatok - a gyűjtemények létrehozása, a feltárás rendszerének kiépítése, a bibliográfiák és más kiadványok készítése stb. - egyre sürgetőbb megoldása szinte teljesen lekötötte és leköti erőnket. Hátráltató tényező volt - és az ma is - az érdeklődés hiánya, az elméleti problémáktól való idegenkedés. A helyismeret fogalmi meghatározásának igénye sokáig fel sem merült (1.). Bata Imre vetette fel először - 1963-ban a terminológiai tisztázás szükségességét (2.), de fogalomalkotásra ő sem vállalkozott. Közben néhány részkérdésre a könyvtári és bibliográfiai gyakorlat, valamint a módszertani viták sora választ adott. A helyismereti bibliográfia gyűjtőkörének megállapítására irányuló erőfeszítések például termékenyen hozzájárultak a helyismeret egyik fogalmi összetevőjének, az információ-tartalomnak a körülhatárolásához. A további fogalmi jegyek megállapítását hatékonyan segítették elő a témával foglalkozó újabb közlemények. E szempontból kiemelkedő kísérlet Kovács Máté előadása, amely az 1971-es budapesti helytörténeti konferencián hangzott el. Megfogalmazta a helyismeret és a két rokon-fogalom - helytörténet, honismeret - közös vonásait, s utalt egy-két, általa lényegtelennek ítélt eltérésre is (3.). Ennek az előadásnak az alapján próbált tovább lépni e sorok írója egy korábbi munkájában, ahol a három fogalom definiálásáig és elkülönítéséig jutott el (4.). Lényegében ezt a próbálkozást folytatjuk az alábbiakban, messzemenőig támaszkodva a könyvtári gyakorlat tapasztalati anyagára és a módszertani-elméleti irodalom eddigi eredményeire. Hangsúlyozni szeretnénk; a mostani fejtegetések csupán a kísérlet igényével születtek; pusztán a további, behatóbb elméleti kutatások számára kívánunk támpontot, esetleg vitaalapot szolgáltatni. Nincs szándékunkban a kifejezés történeti útjának bemutatása sem; ez egyrészt túlhaladná a dolgozat kereteit, másrészt csak hosszantartó, kiterjedt kutatómunka után valósítható meg.

A HELYISMERET ÉRTELMEZÉSE

A mindennapi szóhasználatban a helyismeret egyszerű topográfiai tájékozottságot jelent: valaki jól kiismeri magát egy területen, településen, városrészen stb. Értelmező szótárainkban ezt a magyarázatot találjuk (5.); meglepő, hogy csakis ezt. Egyik kiadás sem utal a főnév, vagy az ebből származó "helyismereti" jelző másfajta jelentésére. Szerkesztőik figyelmen kívül hagyták, hogy a könyvtári, bibliográfiai munkában e kifejezés már régóta szerepel.

Ritkán fordul elő a helyismeret másik értelmezése; eszerint a szó egy összetett, interdiszciplináris kutatási ágazatot jelöl, olyan tudományágot, amelynek egy adott hely (megye, település stb.) átfogó, mindenoldalú vizsgálata a feladata. Bata Imre fentebb említett tanulmánya még e felfogást tükrözi (6.), ma már azonban alig-alig találkozunk vele a szakirodalomban.

Számunkra, könyvtárosok számára a helyismeret közgyűjteményi, elsősorban könyvtári kategória. Egy adott helyre vonatkozó információk, illetve az őket hordozó írásos, tárgyi stb. dokumentumok összességét jelöli, továbbá a könyvtári, levéltári, muzeumi tevékenységnek (gyakorlatnak) azt a részét, amely ezeknek az információknak, dokumentumoknak a felkutatásával, összegyűjtésével, rendszerezésével, feltárásával, közvetítésével és közreadásával foglalkozik. Dolgozatunk voltaképpen tárgya ez a harmadik értelmezés; a következőkben az iménti meghatározás részletesebb, bővebb, mélyebb kifejtése a célunk.

Az "elsősorban könyvtári" kitétel némi magyarázatra szorul. A "helyismereti munka", "információk", "publikációk" stb. kifejezések jóformán csak a könyvtári szakirodalomban vagy csak a könyvtárakra vonatkoztatva fordulnak elő. A hatályos jogszabályok közül csak a megyei könyvtárakról szóló miniszteri utasítás beszél helyismereti feladatokról (7.). A levéltárakra és a muzeumokra vonatkozó rendeletekben hiába keressük a "helyismeret" vagy a "helyismereti" szavakat; csupán e gyűjtemények helytörténeti jellegéről olvashatunk (8.). A levéltárosok és muzeológusok túlnyomó többsége szintén könyvtári terminológiának tekinti a helyismeretet (9.). Bár kétségtelen, hogy a muzeumok és levéltárak elsődlegesen történeti gyűjtemények, mégis indokolatlan a tárgyalt fogalom leszűkítése a könyvtári dokumentumokra, információkra, szolgáltatásokra. Valójában - s ezt a könyvtárosok egyre növekvő hányada vallja (10.) - a helyismeret általános közgyűjteményi kategória; a helyi levéltárak, muzeumok helyi - zömmel történeti - információi, dokumentumai, továbbá az ezekkel kapcsolatos tevékenységi formák is e fogalmi körbe sorolhatók.

A HELYISMERET TARTALMA

A helyismeret összetett, bonyolult fogalom. Fogalmi összetevői rendszert alkotnak. Egyrészt a mi, másrészt a hogyan kérdése merül fel; az elsőt mi tartalmi, a másikat formai oldalnak nevezzük. A tartalmi oldal a helyismereti információkat és az őket hordozó dokumentumokat, a társadalmi igényeket és a helyismeret funkcióit foglalja magában. A formai oldal a helyismereti tevékenység köreit, az ezekhez kapcsolódó módszereket, eljárásokat és eszközöket, a helyismereti gyűjteményeket és azok munkatársait, valamint a helyismereti együttműködés mozzanatát öleli fel. A tartalom és a forma egysége, kölcsönhatása e fogalom esetében is érvényesül, az egyes elemek összefüggése, szoros kapcsolódása lépten-nyomon megfigyelhető. Az igények kielégítése, a funkciók ellátása, az információk társadalmi hasznosítása a helyismereti tevékenység során, különféle módszerek, eszközök segítségével, a könyvtárosok, levéltárosok, muzeológusok közreműködésével, a helyismereti intézmények és együttműködés keretében történik.

A HELYISMERETI INFORMÁCIÓ

Elvileg minden információ helyismereti, amely egy adott helyre vonatkozik. Ez a meghatározás azonban elméleti és gyakorlati szempontból tulságosan is tág. Néhány irányban feltétlenül szűkíteni kell.

Mindenekelőtt azt tisztázzuk, mit értünk az "adott hely" kifejezés alatt. A hely - a helyismeret fogalmán belül - mindig az ország, egy-egy pontosan körülhatárolható része: történeti-földrajzi tája (pl. Órség, Hortobágy, nógrádi szénmedence), közigazgatási területe (megye, járás, kerület stb.), település (város, falu, tanya stb.). Minden esetben lényeges mozzanat a földrajzi megközelítés, kiindulás és a körülhatárolhatóság; pl. ezért nem minősül helyismereti jellegűnek egy-egy szétszórtnan élő nemzetiségre, népcsoportra általában vonatkozó információ vagy dokumentumanyag.

A helyismeret információ tartalmát tekintve átfogó, komplex fogalom; tematikai és kronológiai határai nincsenek. A hely múltja, jelene és jövője (fejlesztési tervek, előrejelzések stb.) egyformán érdekli, s felöleli valamennyi ismeretág, tudományterület anyagát. A történelmi előzményekkel, a természeti viszonyokkal, a gazdasági élettel, a társadalmi szerkezettel, a politikai szervezetekkel, a műszaki alkotásokkal, az oktatással, a tudománnyal, az irodalommal, a művészetekkel, az életmóddal, a vallással stb. és ezek változásaival, jövőbeni sorsával kapcsolatos ismereteket egyaránt magában foglalja. Magától értetődően ide tartozik a kiemelkedő személyiségek helyi hagyományainak az információanyaga is. E helyen kell megemlíteni, hogy az ún. helyi személy kategória nagyon bizonytalan, igen nehéz eldönteni, kit lehet annak nevezni (11.). Rendszerint azokat tekintjük helyiszemélynek, akik a megye, a helység területén születtek, éltek vagy munkásságuk jelentős szakasza, mozzanata oda köti őket. Vitán felül ide sorolhatók azok, akik a helységben (a megyében) éltek, dolgoztak egész életükben. Szintén könnyű eset, ha az illető alkotó korszakának több évét töltötte itt, vagy igen gyakran vissza-visszajött, s ennek hatása életművében kimutatható. Nem ilyen egyszerű a döntés, ha a szóbanforgó személy csak élete egy rövid szakaszán - szinte véletlenül - vetődött a helységbe. Még problematikusabb, ha életének csak egy mozzanata - pl. a születés, a halál, egy kórházi gyógykezelés, átutazás - köti a településhez. Az utóbbi esetben aligha számíthatjuk "helyi"-nek az illetőt, de a településsel való kapcsolatára utaló, azt feltáró információ feltétlenül helyismereti jellegű. Hasonló elbírálás alá esnek az üzemek, intézmények stb. Csak azokat a részlegeket, fiókokat, telephelyeket stb. vesszük figyelembe, amelyek a megyében, illetve a helységben működnek. Pl. a Magyar Gördülőcsapágy Művek diósi gyár-egységének munkájával kapcsolatos adatok, anyagok csak Diósdon, illetve Pest megyében helyismereti jellegűek, Debrecenben (ahol a MGM központja van) már nem; fordítva ugyanez a helyzet. További példa lehetne egy bankhálózat fiókrendszer.

A helyismereti információ egyik lényeges ismérve, hogy rögzített és kommunikációs tartalma van. Azaz valamilyen dokumentumban tárgyiasult és valami új ismeretet (vagy új összefüggésben) közöl (12.). A kommunikációs tartalom megállapítása többnyire egyszerű és könnyű; az esetek egy részében viszont komoly szellemi erőfeszítést követel, elsősorban az ismétlődések, az átfedések miatt. Rendszerint különbséget teszünk a lényeges és lényegtelen információk között is, ennek megítélése azonban mindig a szemlélő nézőpontjától függ: pl. más a lényeges egy bibliográfus, más egy történész, más egy politikai vezető, más egy spontán érdeklődő stb. számára. Ebből következik, hogy a helyismeret

fogalmi körébe tartozó információk között értékrend nemigen állítható fel, mert ez erősen viszonylagos. Az információ jelentőségét, értékét a társadalmi hasznosítás lehetősége, a felhasználhatóság adja. A felhasználhatóság foka és köre természetesen eltérő. Lényegében ezen alapul a helyismereti információk egy sajátos - főként a helytörténeti kutatásban szokásos - csoportosítása, amelynek létjogosultsága szintén megkérdőjelezhető. Eszerint vannak olyan adatok, tények, események, amelyek egy helyhez kötődnek ugyan, de országos jelentőséggel bírnak (pl. ónodi országgyűlés, debreceni páncélos csata), s vannak olyanok amelyeknek csak helyi vonatkozásuk van (pl. egy tüntetés, egy termelőszövetkezet) (13.).

A HELYISMERETI DOKUMENTUMOK

Körülhatárolásukra leginkább az alábbi definíció alkalmas: "Dokumentumnak nevezünk bármely olyan anyagi tárgyat, amely tetszőleges ismeretet rögzít vagy megerősít, és egy meghatározott gyűjteménybe felvehető (beiktatható)" (14). A könyvtárak, levéltárak és múzeumok gyűjtőkörébe tartozó, gyűjteményében lévő vagy később odakerülő dokumentum mindegyike tartalmazhat helyismereti információt: a könyvek, periodikumok, aprónyomtatványok, kották, kéziratok, térképek, filmek, fényképek, képzőművészeti alkotások és reprodukcióik, bélyegek, hanglemezek, hangszalagok, plakettek, szobrok, pecsétek, levéltári iratok, irattári anyagok, statisztikák, gépileg rögzített adatok, ásványok, növény-, állat- és embertani anyagok, régészeti leletek, néprajzi tárgyak, műszaki létesítmények, személyi emlékek stb. (15.).

A dokumentumfajták, típusok közül minket, könyvtárosokat a nyomdatermékek érdekelnek közelebbről; elsősorban a gyűjtőkör és a bibliografizálás szempontjából. A helyismereti információkat hordozó, tartalmazó kiadványok főbb csoportjai a következők (16.).

a) Kizárólag az adott helyre vonatkozó, kifejezetten helyismereti tartalmu dokumentumok; községmonográfiák, táj-földrajzi művek, helyi személyek életrajzai, üzemtörténetek, tsz-alapszabályok, idegenforgalmi városismertető, megyei statisztikai évkönyvek, földrajzi nevek gyűjteményei, plakátok, röplapok, prospektusok, térképek stb.

b) Azok a periodikumok (folyóiratok, heti- és napilapok, évkönyvek stb.), tanulmánykötetek, gyűjtemények, turistakalauzok, adattárak stb., amelyekben önálló, egybefüggő közlemények, részletek foglalkoznak az adott hellyel.

c) Olyan, ún. országos kiadványok, amelyekben az adott helyre vonatkozó részadatok, részinformációk (szemelvények, táblázatok, címek, utalások stb.) találhatóak: pl. statisztikai összeállítások, földrajzi és földtani munkák, tájszótárak, nyelvjárási gyűjtemények, képző- és fotóművészeti albumok, monográfiák, lexikonok.

d) A helyi nyomdák, kiadók tartalmilag nem helyismereti jellegű termékei; a hazai szakirodalomban meghonosodott kifejezéssel: a helyi kiadványok. Bár az vitatott - és vitatható is! -, hogy ezek gyűjtése és bibliografizálása feladata-e a helyismereti munkával foglalkozó könyvtáraknak, az vitathatatlan, hogy ezek a kiadványok helyismereti - pl. sajtó- és nyomdatörténeti, gazdasági és politikai - információkat hordoznak. Pl. a művelődéstörténeti értéket képviselő nyomtatványok (a Kner Nyomda ter-

mékei Gyomán, a híres szépirodalmi sorozatok stb.) és a munkásmozgalmi vagy más forradalmi brosurák, valamint az időszaki sajtó darabjai elválaszthatatlan részét képezik a hely történetének, kulturájának, vagyis végső soron tartalmilag is helyismereti jellegűek. Ebből a szempontból - s csakis ebből! - mindmáig helytálló Módis László sokat kárhozott tájbibliográfiai tervezetének idevonatkozó tétele: "Az elmélyedőbb megfontolás... nyilvánvalóvá teszi, hogy a kérdéses tájon megjelent irodalom igen gyakran egyuttal a tájra vonatkozó irodalom is, amelyik a táj szellemi életét tükrözi, amelyből magára a tájra vonatkozólag nagyon is alapvető tanulságokat vonhat le a kulturtörténész éppugy, mint a kulturpolitikus..." (17.).

e) A helyi szerzők tartalmilag nem helyismereti jellegű írásai. Ez a csoport látszólag csak egyetlen információ (a szerző helyi kötődése) révén sorolódik a helyismeret fogalma alá. A szakírók munkáinál valóban ez a helyzet. A szépirók esetében már problematikusabb a dolog, hiszen az adott hely (a táj, a város stb.) hatása közvetve, áttételesen tükröződhet az alkotásokban, s ez újabb kapocs a szerzők és a hely között (18.).

A TÁRSADALMI IGÉNYEK, SZÜKSÉGLETEK

A helyismeret tartalmi oldalának egyik lényeges elemét alkotják; mintegy meghatározzák a munka további tartalmát, jellegét és körét, befolyásolják fejlődését. A helyismereti információk iránti igények alapvető, általános történeti-társadalmi oka, forrása a társadalmi élet földrajzi tagolódása, az emberek szoros kötődése egy szűkebb környezethez (lakóhely, munkahely, szülőföld stb.). A szocializmus építésének jelenlegi szakaszában ez az indíték új motívumokkal gazdagodott. A szocialista demokratizmus kibontakozása, a vállalati önállóság megnövekedése, a tanácsok önkormányzati szerepének fokozódása, a szocialista közélet kiszélesedése, a lakosság egyre tömegesebb részvétele a helyi döntésekben és azok megvalósításában szükségszerűen hozta és hozza magával a helyismereti információk iránti szükségletek bővülését, differenciálódását. Az említett tényezők viszont csak akkor érvényesülhetnek, ha a helyi vezetők és a lakosság minél teljesebb, megbízhatóbb, pontosabb képet, tájékoztatást kapnak a szűkebb környezet multjáról, multbeli értékeiről, jelenlegi állapotáról és a fejlődés lehetőségeiről, ennek várható irányairól és üteméről; tovább lépve egyet: ha "a történeti és jelenkori tájékozódás forrásai tudományos igényű és megfelelő szinten feltártak és az érdeklődők széles tömegei számára közérthető formában és könnyen hozzáférhető" (19.).

A könyvtárakban, a levéltárakban és a muzeumokban már a konkrét igények jelentkeznek, rendkívül változatos formában.

Fő csoportjaik:

- a párt- és állami irányítás, a gazdasági vezetés, a regionális tervezés stb. (pl. fejlesztési tervek, egy-egy politikai, gazdasági vagy kulturális döntés előkészítése céljából);
- a regionális irányú tudományos kutatások (régészet, néprajz, helytörténet, földrajz, állattan, geológia stb.);
- az iskolai oktatás és a közművelődés (szakköri foglalkozások, vetélkedők, ismeretterjesztő előadások, amatőr művészeti csoportok műsorai stb.);

- az évfordulós ünnepek és egyéb helyi rendezvények;
- a szakmai művelődés (pl. a mezőgazdaság területén);
- az idegenforgalom;
- a honismereti mozgalom;
- a lakosság spontán érdeklődése.

A HELYISMERET FUNKCIÓI

A helyismeret sajátos társadalmi funkciója

- a megőrzés-számontartás: a helyismereti információk, dokumentumok felkutatása, összegyűjtése, megőrzése, nyilvántartása, feltárása, rendszerezése stb.;
- az eligazítás-tájékoztatás: a fenti információknak, dokumentumoknak az igénylők, felhasználók rendelkezésére bocsátása, a felhasználás segítése, támogatása (felvilágosítás, tájékoztatás, kézbeadás stb.);

Fontos - bár nem sajátos - feladat

- a propaganda: a helyismereti gyűjtemények, dokumentumok, információk népszerűsítése, a figyelem felkeltése;
- a tudatformálás, a hazafias nevelés szolgálata: a szülőföldhöz tartozás érzésének elmélyítése, a nemzeti önismeret előmozdítása, a haladó hagyományokhoz, a szocialista építőmunkához való kötődés erősítése, a közügyek iránti érdeklődés fejlesztése, egyszóval az alkotó, szocialista hazafiságra nevelés.

A HELYISMERET FORMAI OLDALA

A helyismereti tevékenység körei, irányai a közgyűjteményekben:

- gyarapítás: a helyismereti információk, dokumentumok lelőhelyének felderítése, azok megszerzése (vásárlás, csere, ajándékozás, leltét, ásatás, hivatalos átadás stb. útján);
- kezelés: a dokumentumok nyilvántartásba vétele, raktározása, védelme, konzerválása stb.;
- feltárás: katalogizálás, mutatózás, értékelés stb.;
- közvetítés: az információk, dokumentumok eljuttatása a felhasználókhöz, tájékoztatás, tárlatvezetés stb.; aktiv iránya a kiadványokban ölt testet;
- népszerűsítés, propagálás: rendezvények, előadások, kiállítások, plakátok, szóbeli agitáció stb.;
- közreadás, publikálás: bibliográfiák, levéltári segédletek, muzeumi vezetők, esemény- és adattárak, szemelvény-gyűjtemények, forrás-kiadványok, tanulmányok stb. összeállítása, írása és kiadása.

A különféle módszerek, eljárások, eszközök (hogyan és mivel?) szorosan kapcsolódnak a tevékenységi formákhoz (mit?). Többek között a gyarapítás során alkalmazott eljárások, a katalogizálás, irattári selejtezés, jelzetelés, restaurálás stb. technikája és szabályai tartoznak e fogalmi elemhez, s természetesen olyan eszközök, mint a leltárnapló, kiállítási tárló, katalógusszekrény, mikrofilmleolvasó stb.

A helyismeret fogalmának intézményi elemét azok a gyűjtemények képezik, amelyek helyismereti dokumentumokat tartalmaznak; nemegyszer ez a kizárólagos feladatuk. A megyei könyvtárak helyismereti gyűjteményei, a helyi (tanácsi, párt, egyházi stb.) levéltárak és muzeumok a legismertebb példák (a fentiekben lényegében ezekből beszéltünk), de más könyvtárak és intézmények (pl. a helyi dokumentációs szervek, a megyei statisztikai igazgatóságok) is foglalkoznak helyismereti anyag gyűjtésével, őrzésével. A gyűjtemény-jelleg fontos feltétele, hogy a dokumentumok valamilyen szempontból egységet alkossanak, az anyag feltárt és rendezett, rendszerezett legyen. (Közbevetőleg jegyezzük meg: e kritériumoknak néhány magángyűjtemény is megfelel.)

A helyismeret fogalmából semmiképp sem rekeszthetők ki azok a személyek, akik a helyismereti információk, dokumentumok gyűjtését, kezelését, közvetítését stb. végzik: egyrészt a könyvtárosok, bibliográfusok, levéltárosok, muzeológusok, raktárosok, restaurátorok stb., vagyis a szóbanforgó közgyűjtemények dolgozói; másrészt a külső munkatársak (tanácsadók, társadalmi aktivisták stb.).

A helyismereti együttműködés szintén fontos fogalmi összetevő. Ez mindenekelőtt az érintett közgyűjtemények tevékenységének összehangolását jelenti. Elengedhetetlen a rokonterületekkel - a helytörténeti kutatókkal, a honismereti mozgalom résztvevőivel és irányítóival -, valamint a fenntartó szervekkel (tanácsok, pártbizottságok stb.), a tömegszervezetekkel, az iskolákkal, a közművelődési intézményekkel stb. való kapcsolat megteremtése. A társadalmi kapcsolatok nélkül ugyanis a helyismereti munka nem áll szilárd bázison, sőt könnyen légüres térbe kerülhet.

ROKONFOGALMAK: HELYTÖRTÉNET, HONISMERET

A helyismeret, helytörténet és honismeret rokon fogalmak, gyakran használják őket szinonimaként is. Az azonosítás vagy csupán árnyalatnyi eltérések feltételezése azonban téves. Hiszen már a nyelvi különbség is világosan utal rá, hogy a három kifejezés nem azonos tartalmat takar, nem azonos tevékenységformák megjelölésére szolgál.

Mint láthattuk, a helyismeret elsődlegesen közgyűjteményi kategória; fogalmi jegyeit külön-külön sorra vettük a fentiekben.

A helytörténet szó kettős értelemben használatos. Egyrészt jelöli az adott hely társadalmi fejlődésének folyamatát, multját, pontosabban a multa vonatkozó, feltárt vagy a forrásokban rejtőző információkat; ennyiben a helyismeret része. Másrészt annak a történettudományi tevékenységnek a megnevezésére szolgál, amely a hely történeti multját tanulmányozza; a történeti eseményt vagy jelenségsorozatot a helyi tényezők összhatásában mutatja be, a forrásanyagot a helyi körülmények aprólékos ismeretében hozza felszínre. A tudományos feldolgozás folyamatát helytörténeti kutatásnak is szokás nevezni, a publikációs formát pedig helytörténetírásnak. A helytörténet korszerű felfogásában átfogó, összetett diszciplína; a társadalmi mozgás mindenoldalu megközelítésére, rekonstruálására törekszik, azaz magában foglalja valamennyi társadalomtudományi ág, ágazat történeti jellegű kutatásait.

A honismeret szervezett tömegmozgalom, kollektív tömegpolitikai tevékenység. A résztvevők öntevékenységre, aktivitására épül; elvileg bárki bekapcsolódhat a kutatás-gyűjtés, illetve az ismeretszerzés-ismeretnyújtás munkájába. Jelentősebb formái az un. honismereti közösségek: szakkörök, muzeumbaráti körök, műemlék- és természetvédelmi bizottságok néprajzi, munkásmozgalmi gyűjtőcsoportok stb., aztán a krónikairás, a régészeti jelentőszolgálat stb. A honismeret része a Hazafias Népfrontmozgalomnak és a közművelődésnek; sajátos funkciója - a tudatformálás, a hazafiságra, közéletiségre nevelés - és mozgalmi kereti révén áthatja a társadalmi élet sok-sok területét: a termelést, a közoktatást, a tudományos kutatást stb. Tartalmilag szintén átfogó: a multa és a jelenre, a természeti és a társadalmi környezetre vonatkozó ismereteket egyaránt feltárja, közvetíti. Bizonyos fokig túlnó az adott hely határain (erre utal a kifejezés szó szerinti értelmezése): a szomszédos területek, az ország más részeinek megismerését, megismertetését (pl. kirándulások) is feladatának vallja (20.).

Rokonfogalmakról lévén szó, a helyismeret, helytörténet és honismeret számos közös vonással rendelkezik, szorosan kapcsolódik egymáshoz. Mindegyiknél egy mikrovilág, egy adott hely (ország rész, megye, tájegység, város, városrész, község, üzem, intézmény stb.) az érdeklődés és a tevékenység elindítója és tárgya. Mindháromnak van tartalmi (információs) és tevékenységi (formai) oldala. Tartalmilag nagy az átfedés. A honismeret a legtágabb, hiszen nemcsak a rögzített vagy tárgyi ismereteket öleli fel, hanem a szóbelieket is; azonkívül túllép az adott hely határain, elvileg kiterjed az egész országra. Legszűkebb a helytörténet, amely csak a mult, ezen belül is csak a társadalmi jelenségek, folyamatok vizsgálatát tekinti feladatának. Természetesen, a helytörténet mélységben meghaladja a másik két tevékenységi kört. Szeretnénk megjegyezni: a helyismeret és honismeret is tartalmaz tudományos mozzanatokat; egyrészt az ismeretek tudományosságában, másrészt a módszerek tudományos megalapozottsága által.

Tartalmilag és formailag egyaránt összetett, komplex fogalmakról, jelenségekről van szó: a mikrovilágot a maga teljességében vizsgálják, differenciált módszerekkel. Közös sajátosságuk, hogy ezt a mikrovilágot nem elszigetelten szemlélik, hanem élő kapcsolatot teremtenek az ország fejlődésének általános vonásai és a helyi jellegzetességek között, az utóbbiakat az előbbi folyamatba illesztik.

További azonosság, hogy mindhárom fogalom tartalmazza a valóság megismerésének és az ismeretek társadalmi méretű felhasználásának mozzanatát. "Mindegyik folyamatban olyan társadalmi, szellemi körforgás valósul meg, amelyben a módszeres kutatási tevékenységek eredményei terjednek el tömegméretekben és lesznek egyéni és közösségi tudatformálók, s válnak magatartást alakító és cselekvésre indító tényezőkké" (21.).

Közös a három tevékenység tudatformáló, pedagógiai funkciója is: a lakó- és munkahely, a társadalom, a gazdaság és a művelődés konkrét folyamatainak, adatainak megismertetése, s ezáltal a hazaszeretet érzésének elmélyítése, a szocialista nemzeti tudat, a szocialista hazafiság és a proletárnemzetköziség fejlesztése.

Már közös tulajdonságaik miatt sem lehet merev határvonalat húzni a három fogalom, munkaterület közé. Több ponton érintkeznek egymással, információik jórészt azonosak. A helytörténet mint tudományos, alkotó tevékenység felhasználja a honismereti mozgalom eredményeit, a helyismereti gyűjtemények anyagát, segédleteit, ugyanakkor a mozgalom számára szempontokat, utmutatást, szakmai támogatást ad, termékei pedig a helyismereti gyűjteményekbe kerülnek, azok közvetítésével válnak közkinccsé, a társadalmi élet szerves részévé. Hangsúlyozni kívánjuk: a helytörténeti kutatás nemcsak az elsődlegesen történeti jellegű közgyűjtemények (levéltárak, muzeumok) anyagára, forrásbázisára támaszkodik, hanem a könyvtárakéra is. Közismert tény, hogy a helytörténeti források tekintélyes hányadának (ujságok, aprónyomtatványok, kéziratok stb.) lelőhelye a könyvtár. Megtalálhatók itt a kutatási segédletek is. Ezen kívül a könyvtár a helytörténeti kutatás műhelye is lehet (22.).

Magától értetődő az egymásrataltság a helyismereti tevékenység és a honismereti mozgalom között is: kölcsönösen segítik, kiegészítik egymást; utóbbi a dokumentumok felkutatásában és az információk népszerűsítésében kap szerepet, az előbbi pedig a mozgalom dokumentációs bázisául szolgál.

A szoros kapcsolódás, a közös vonások ellenére a helyismeret, a helytörténet és a honismeret különálló, autonóm fogalom. Mindegyiknek megvan a maga sajátos tárgya, tevékenységi formája, funkciója. A különválasztás alapja a társadalmi gyakorlatban jelentkező eltérés: a helytörténet kifejezetten tudományos, alkotó jellegű, a honismeret mozgalmi-politikai, a helyismeret pedig gyűjtő-tájékoztató, szolgáltató tevékenység.

JEGYZETEK

1. Jellemző bizonyítéka ennek, hogy az MSZ 2155 Könyvtári elnevezések és meghatározások c. szabvány sem tartotta fontosnak a "helyismeret" kifejezés értelmezését. Vö. A könyvtári munka szabványai. 2. bőv. kiad. Bp. 1960. 56. p.
2. BATA Imre: A helyismereti bibliográfia gyakorlati kérdései. = Könyv és Könyvtár 3. Bp. 1963. 23. p.
3. KOVÁCS Máté: A helytörténeti mozgalom Budapesten. = Budapesti helytörténeti konferencia. Bp. 1972. 20-22. p.
4. BÉNYEI Miklós: Helyismereti munka a "B" típusú könyvtárakban. Bp. 1974. 9-12. p.
5. A magyar nyelv értelmező szótára. 3. köt. Bp. 1960. 214. p., Magyar értelmező kéziszótár. Bp. 1972. 536. p.
6. Bata I.: im. 29-35. p.
7. A művelődésügyi miniszter 146/1964. /M.K. 16./ MM számú utasítása a megyei, megyei jogú városi könyvtári hálózatról. 20/g. és 39. pont. = A művelődésügyi igazgatás kézikönyve. 2. köt. Kulturális igazgatás. Bp. 1970. 101. és 103. p.

8. Uo. 51-61., 11-35. p., Hatályos jogszabályok gyűjteménye 1945-1972. 3. köt. Bp. 1974. 1598-1600. p.
9. Jól reprezentálja ezt a felfogást SZABÓ Ferenc előadása a siófoki helyismereti konferencián: A megyei könyvtárak, levéltárak és muzeumok együttműködési lehetőségei a történeti szakirodalom gyűjtésében és feltárásában. = Könyvtári Figyelő, 1971. 4. no. 276-277. p.
10. Vö. FOGARASSY Miklós: Könyvtárak, levéltárak, muzeumok és a helyismereti kiadványügy. = Könyvtári Figyelő, 1971. 4. no. 279-281. p.
11. A kérdés részletes taglalása külön dolgozatot kíván; a miénknél némileg részletesebb kifejtését ld. HÉTHY Zoltán: A helyi szerzők életrajzi bibliográfiái. = Könyvtáros, 1974. 8. no. 464. p.
12. KERTÉSZ Gyula: Könyvtári tájékoztatás I. Általános tájékoztatás. Bp. 1975. 8. p.
13. Vö. SZAMOSÚJVÁRI Sándor: Történelmi szakkörök az általános iskolákban. Bp. 1974. 58-59. p.
14. MIHAJLOV-CSERNÜJ-GIL'JAREVSZKIJ: Osznovü informatiki (Moszkva, 1968. 81. p.) c. könyve alapján idézi Kertész Gy.: im. 64. p.
15. Uo. 79-82. p. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 30/1969. /IX.2./ számú rendelete a levéltári anyag védelméről és a levéltárakról szóló 1969. évi 27. számú törvényerejű rendelet végrehajtásáról. = A művelődésügyi igazgatás kézikönyve. 2. köt. Kulturális igazgatás. Bp. 1970. 55. p. A művelődésügyi miniszter 2/1965. /I.8./ MM számú rendelete a muzeális emlékek védelméről szóló 1963. évi 9. számú törvényerejű rendelet végrehajtásáról. = uo. 17-18. p.
16. Az itt felsorolt kiadvány-csoportok köre nagyjából megegyezik a helyismereti bibliográfia tágan értelmezett gyűjtőkörével; bár nem teljesen azonos azzal. A bibliográfiai gyűjtőkör kérdését ezuttal nem taglaljuk.
17. MÓDIS László: A Tiszántuli bibliográfia s általában a tájbibliográfiák kérdései. = A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve 1954. Debrecen, 1955. 83. p.
18. A helyi szerző fogalmát behatóan tárgyalja Héthy Zoltán (im. 464-466. p.), de a bibliográfiák szempontjából.
19. Kovács Máté: im. 12. p.
20. Vö. TÖLTÉSI Imre - NOVÁK József: A honismereti mozgalom helye a közművelődésben. = Honismereti Híradó, 1974. 4. no. 3-4. p.
21. Kovács Máté: im. 22. p. A közös vonások felvázolásánál nagymértékben támaszkodtam ennek az előadásnak a megállapításaira.
22. Minderről bővebben ld. BÉNYEI Miklós: A helyismereti gyűjtemények szerepe a helytörténeti kutatásban. = Könyvtáros, 1973. 12. no. 718-721. p.